

Kossuth és a délszlávok

Čurkina, I. V.: *L. Košut i ũžnye slavane. = Voprosy istorii, 2003. 3. no. 131–137. p.*

A dolgozat szerzõje a történelemtudományok doktora, az Oroszországi Tudományos Akadémia Szlávtudományi Intézetének munkatársa. Mondanivalóját azzal indítja, hogy az 1848/49. évi magyar forradalom szerves összetevõje a Habsburg Birodalomban akkortájt kibontakozott és lejátszódott forradalmi mozgalmaknak, amelyek kettõs célt tûztek maguk elé. Egyfelõl a feudalizmus felszámolását, másfelõl a nemzetiségi kérdés megoldását.

A magyarok a feudalizmus felszámolásában az élen jártak. A forradalom vezetõ politikusa, Kossuth Lajos március 3-i beszédében fejtette ki: e téren mi a teendõ. Ezt a beszédet egyesek az „ausztriai forradalom keresztelõjének” nevezik. Kossuth említett beszédét követõen az országgyûlés a feudalizmust lebontó törvényeket annak rendje-módján meghozta (március 18.).

A szóban forgó törvények ellen egyetlen magyarországi nemzetiség sem emelte fel a szavát: mind egyetértett vele, a délszlávokat is beleértve. Olyannyira, hogy a szerbek március 17–19-én kelt kiáltványa, a *Szerb nép kívánságai* címû, illetve március 23-ról a horvátok hasonló rendeltetésû dokumentuma (*Nemzeti követelmények*) egyenesen átvesszik a magyar törvények szövegét.

Mindazonáltal mindkét délszláv dokumentum a szerbség és a horvátság nemzeti-égi/nemzeti követelményeit is elõadja. A magyarok e vonatkozásban is lépnek egyet: március 28-án Kossuth elõterjeszti – mintegy az 1832. és 1840. évi magyar nyelvhasználati törvények alóli kivételként – a horvátoknak a belsõ dolgaikban való szabad anyanyelvhasználat jogát. Ugyanekkor a szerb rokonnéprõl egy szó sem esik. E furcsa „féloldalosság” magyarázata: Kossuth és Batthyány egészen az 1849. évi detronizálásig kényesen ügyel az alkotmányosságra, s abban a horvátok is „benne voltak”. A magyarországi szerbeknek nem volt ilyen pozíciójuk: õk csupán I. Lipót 1690. évi privilégiumaira hivatkozhattak, amelyeket a magyarok nem ismertek el.

Kossuth ugyan fogadta (április 8.) a *Szerb nép kívánságai*-val Pozsonyba érkező szerb küldöttséget, de minden engedményt elutasított. Részben emiatt és a két szláv nemzet fokozott barátkozása és egységre törekvése miatt (a Hármasegy királyság eszméjének térhódítása) Horvátországban és a Vajdaságban képlékennyé vált a helyzet. Ekkor még a magyar és a császári haderõ egységesen lépett fel, s többek között a mindinkább szervezkedõ Jelačić fõkentartásán buzgólkodott. Jellemzõ, hogy amikor június 10-én Ja. Hrabovskijt, a határõrvidéki császári biztost a szerbek felkérték a magyarokkal szembeni védelemre, így válaszolt: „Én nem ismerek semmiféle szerb népet sem Magyarországon, sem Ausztriában, s ezért nem tudok számára védelmet biztosítani. A Száván túl tûrül el Szerbia, így aki szerb akar lenni, menjen oda.”

Az udvar Jelačić szervezkedését elõbb illegálisnak tartotta, s megfosztotta õt minden rangjától, majd 1848 szeptemberétõl–októberétõl „kezdt vele jóban lenni”; az õt szinte megdicsõítõ „áttörés” decemberre esik – összefüggésben I. Ferenc József trónra lépésével.

Kossuth és a délszlávok képviselõi között folytak ugyan idõnként tárgyalások, ám ezek nem vezettek semmire. Kossuth, ha alkalom volt rá, megvetõen nyilatkozott róluk. És volt: pl. 1849 januárjában a szerbiai önkéntesek segítségével a vajdasági szerbek számos

csatát nyertek a Délvidéken. Amikor aztán a szultán parancsára Szerbia kénytelen volt visszarendelni önkénteseit, 1849 februárjában a magyar seregek végigdúlták a Vajdaságot és környékét. (M. F. Raevskij bécsi orosz követ írja le több alkalommal a magyarok pusztításait.) A dolgozat szerzője megjegyzi, hogy bár a szerb betörés is tele volt atrocitásokkal, de ezek nem érték el a magyarokét.

A magyar országgyűlés 1849. július 28-ig nem tudta elkészíteni és elfogadni a nemzetiségi törvényt, aminek fő oka Kossuth Lajosnak e kérdésben való hajthatatlansága, illetve a magyar forradalomra gyakorolt átfogó hatása volt. Mindazonáltal nem valamennyi magyar politikus osztozott Kossuth nézeteiben. Pl. Teleki László, a párizsi magyar követ többször figyelmeztette őt nemzetiségi politikájának katasztrofális voltára, és sürgette a magyarság kiegyezését az ország összes nemzetiségével. (Más kérdés, hogy a fiatal király ígéreteivel is szította a magyar–dél-szláv és más nemzetiségekkel való szembenállást.)

Nemzetközi síkon a magyar forradalmat maradéktalanul csak a német liberálisok és demokráta (köztük: Marx és Engels) támogatták. A dolgozat írója szerint azért, mert a cseh F. Palacký ún. „frankfurti leveléből” (1848. április 11.) azt olvasták ki, hogy a szlávok nem kívánják a valamennyi német fejedelemség egyesítésével tervezett német „fennhatóságot”, amelynek megvalósítása akkoriban az említett német elit nem is titkolt törekvése volt.

Más nemzetek képviselői (pl. a francia A. Fabre és az olasz K. B. Cavour) azt furcsállották a magyar forradalomban, hogy a magyar szabadság kivívása nem hozta magával a nemzetiségek szabadságát.

A forradalom leverése után sem a szerbek, sem a horvátok nem voltak megelégedve Bach és Bruck politikájával, amely a királyi ígéretek ellenére – mondhatni – kisemmizte őket. Erről a „dél-szláv szomorúságról” megint csak Raevskij számol be.

Az emigráns, korábbi nézeteit önkritika alá vevő Kossuth 1852-ben áll elő a magyar alkotmány általa kimunkált tervezetével, „amelyben a Magyar Királyság keretei között alkotmányos kulturális-nemzeti autonómia valósult volna meg.” Ezzel ennek az elméletnek egyik kitalálójává vált. Később azután a szociáldemokráta, O. Bauer, P. Springer, E. Kristan fejlesztették tovább a kossuthi koncepciót, amiért a bolsevikok aktívan bírálták őket. De ki tudja, a mi korunkban az is előfordulhat, hogy egy tetszőleges területi-nemzeti önállósági proklamáció etnikai tisztogatást vált ki, miközben a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik útja-módja a kulturális-nemzetiségi autonómia lehetne.

Futala Tibor

A Szepesség – hét nép múltja és jelene

*Sokolowska, Justyna: Spisz – przeszłość i teraźniejszość siedmiu narodów.
= Rocznik Wschodni, 7. no. Rzeszów 2001. 83–88. p.*

A cikk a Szepesség sokszínű történelmével, kultúrájával és hagyományával foglalkozik. Ez a régió néprajzi és nyelvi szempontból Kelet-Közép-Európa egyik legérdekesebb tája, a Nyugati-Kárpátokban található, magába foglalja Felső-Homád és Felső Poprád völgyeit, illetve Magurát a Dunajec és a Białka folyókig. Határai a XIII. században alakultak ki, a Magyar Királyság közigazgatási egysége volt kb. 3700 km² területen. A szláv etnikai csoport már korábban behatolt a Szepesség területére, még a Nagymorva Birodalom kialakulása előtt, az ősi szláv törzsek első települései a Szepességben többek között Lőcse és Szepesbéla voltak. A magyarok a XI. században jelentek meg, s meghódították az ott

élő szláv népességet. A lengyelek és a szlovákok versengő kolonizációs érdekeit a magyarok oldották meg úgy, hogy a Szepességbe német és flamand telepeseket vittek be. A Magyar Királyság északi határait védelmi várak emelésével biztosították Nedeceben, illetve Ólublón. A Szepességen kívül a védelmi várak rendszerét a Magyar Királyság északi részén az alábbiak reprezentálják: Zboróban Bártfa mellett, illetve ahogyan azt néhány történész állítja, az első Árpád-házi uralkodók uralkodásának bizonyos időszakában a Sobień vára Załużban Leski környékén. A XII. század második felében a Szepesség területi autonómiát kapott, önálló királyi megye lett. A XVI. századig a megye közigazgatási központja a Szepességi vár volt, a XVII. századtól pedig Lőcse. A XIII. században a Szepesség átélte a tatárjárást, melyet egy második kolonizációs hullám követett. Főként Szászországból hoztak be akkoriban telepeseket, akik jelentős privilégiumokat kaptak, s elősegítették a kézműves-kereskedő jellegű helység fejlődését. A Szepesség telepesszerkezetét a XIV–XV. században kiegészítette a román (oláh) kolonizáció, benépesítették a terület hegyes északi peremét. A Szepesség kulturális sokszínűségét egészítik ki a zsidók.

1412-ben Jagiełło Ulászló pénzbeli kölcsönt nyújtott Luxemburgi Zsigmond magyar királynak, ennek biztosítékeként 16 szepességi várost kapott, amelyek 1769-ig maradtak lengyel közigazgatás alatt, amikor is Mária Terézia országába olvasztotta. A Szepesség a középkortól 1920-ig maradt változatlan határokkal, amikor a békeszerződés értelmében az államhatárt Lengyelország és Csehszlovákia között tűzték ki úgy, hogy Lengyelország a történelmi Szepesség egy kis részét, mindössze 170 km² területet kapott (tízegynéhány falut a Białka és a Dunajec között). Jaworzyna Spiska csak 1924-ben lett Csehszlovákiához csatolva. Napjainkban a szlovák oldalon terül el a Szepesség nagyobb része, mintegy 3500 km², két vajdaságra osztva.

A Szepesség népessége és nyelve nagyon sokszínű (lengyelek, szlovákok, magyarok, németek, ruszinok, zsidók és romák), s ugyanez mondható el vallásaikról és szertartásaikról is. Európa ezen részének egyik legnyugodtabb és legbékésebb vidéke, ahol a különböző népek és vallások együttélése mindig a gazdasági és társadalmi fejlődés motorja volt.

Ez a vidék évszázadok óta hidat képezett Lengyelország és Magyarország között. Arra vezettek a kereskedelmi útvonalak, amelyeken Lengyelországba főképpen bort szállítottak. A leginkább északra húzódó szepességi településen, Frydmanban (ma Lengyelország területén van) Palocsay magyar gróf birtokában volt egy kétemeletes, 600 méter hosszú, bor tárolására való pince. Seweryn Goszczyński XIX. századi emlékirataiban azt írja, hogy ettől a falutól délre kezdődik már a „szlovákok által lakott vidék”. A kereskedelmi utak mentén való elhelyezkedés volt a Szepesség és az ott lakó lengyel és magyar főúri családok gazdagságának a forrása. A Lubomirskieiek, a szepességi öröklött előljárók Lengyelországban hatalmas birtokokhoz jutottak, és a legmagasabb állami tisztségekre törekedtek. Portréik a mai napig ékesítik Ólubló várának falait, amely végül 1944-ig egy másik lengyel mágnás, Jan Zamoyski tulajdonát képezte. A mai Lengyelország területén, Nedeceben található vár 1943-ig a magyar Salamon család tulajdona volt.

A Szepesség egy sajátos „alrégioja” Zamagurze Spiskie, amelyet a magyarok csak a XIV. század első felében foglaltak el. 1920-ban Zamagurzét felosztották Lengyelország és Csehszlovákia között. 1920 előtt a terület lakosainak 80%-át a lengyel népesség tette ki, s mezőgazdasága pásztori jellegű volt.

A lengyel Zamagurze területe különösen érdekes, hiszen a mai Lengyelország területének egy kis részét képezi, amely a XIV. századtól 1920-ig a magyar közigazgatáshoz tartozott, s Szepes vármegye egy részét alkotta. Abból a tényből, hogy ezeket a földeket csak a XIV. században csatolták Magyarországhoz, a szerző arra következtet, hogy ezek

nem estek a XI. századi magyar kolonizáció alá. Így tehát e területeknek az őslakosságát a szlávok (lengyelek) alkották, és csak a nemesség vagy valószínűleg a hivatalnokok és a tanárok egy része származott Magyarországról.

Érdekes történelmi tény, amely tükrözi a Szepességben valamikor uralkodó nemzetiségi viszonyokat: 1767–1774 között, Mária Terézia uralkodása idején a Magyar Királyság egész területén elemezték a társadalmi-gazdasági viszonyokat (főleg földbirtokos–alattvaló viszonyában), hogy a későbbiekben szabályozni tudják a béreket. Az elemzés azon alapult, hogy minden helységbe elküldtek egy kilenc kérdésből álló kérdőívet, amely a következőket tartalmazta: a gazdaság vezetése, kereseti lehetőségek, az adóztatás rendszere, mindenféle jellegű haszon és kár. Ezek a kérdőívek az akkori Magyarország valós képét mutatják, ezért különösen értékes nemcsak a történészek, hanem a néprajztudósok és filológusok számára is. A kérdőívet, amelyet szlovák nyelven írtak, Zamagurze 14 településére is elvitték. (A szerző itt bemutatja a települések XVIII. századi magyar, illetve mai lengyel elnevezéseit: Alsó Laps – Łapsze Nizne, Csarnagura – Czarna Góra, Durstin – Dursztyn, Falstin – Falsztyn, Felső Laps – Łapsze Wyzne, Fridman – Frydman, Jurgó – Jurgów, Kacvink – Kacwin, Krempach – Krempachy, Lapsanka – Łapszanka, Nedec – Niedzica, Repiszko – Rzepiska, Trips – Trybsz, Béla (Új) – Nowa Biała.) A jegyzőkönyv-vezetők szlovákul beszélő magyarok voltak, a kérdőív szövegeiben az akkori magyar katolikus helyesírás hatását figyelhetjük meg. A kérdőívek végén megadták a tulajdonosok listáját, akik között csak magyarok voltak: pl. báró Mednyansky Medgyesi Antal, Joanelli Telovani János, báró Palocsai József, báró Horváth Palocsai József, Guldenfinger László, Kiss György, Cornides Tamás stb.

Kevés olyan város van Szlovákiában, ahol úgy kapcsolódtak egymásba a különböző kultúrák, mint Podolinecben. Az ottani piarista kollégium volt az a különleges hely, amely sok nációt és vallást fogott össze. Hozzá kapcsolódik Stanisław Konarski személye, aki a lengyel felvilágosodás korának kiváló személyisége, az oktatásügy reformátora volt. 1784-ben, amikor az osztrák hatalom feloszlatta Rzeszówban a piarista kollégiumot, tanulói közül sokan Podolinecben folytatták tanulmányaikat. A podolincei kollégium diákjai között 1643-tól minden társadalmi réteg képviseltette magát, ami a vallási tolerancia hiányában és a falu visszamaradottsága idején különleges tény volt.

Kelet-Szepességben a mai napig szép számban találunk működő templomokat, bizánci-ukrán szertartásút éppúgy, mint pravoszlávot. A Szlovákia területén élő ruszinok nem tapasztalták azt a mérsárlást, ami elérte a lemkeket és a bojókokat Lengyelországban a II. világháború után. A leginkább nyugatra húzódó szlovákiai ruszin falu, Ostrumia a lengyel határ közvetlen szomszédságában van. Ez a település azért is érdekes, mert állítólag ez a leghosszabb falu Szlovákiában. Ma úgy tűnik, mintha a faluban megállt volna az idő. Égszínkék faházak, mint amilyenek Lengyelországban az Alsó-Beszkidékben található, többségük több mint száz éves. Új ház nagyon kevés van. A népesség minimális migrációja azt eredményezte, hogy lakói meglehetősen archaikus nyelvet beszélnek, amelyben jelentős lengyel hatás figyelhető meg. A hivatali nyelv itt a szlovák.

Sok szepességi városban élnek németek. Ezeken a területeken a német kolonizációt IV. Béla magyar király kezdte meg 1242-ben a tatárjárást követően. A németek Gelnica területén a hegyes vidékeken telepedtek le. A szepességi németek kulturális hagyatéka a gazdag irodalom, specifikus folklórujuk hatással volt a szomszédos népcsoportokéra. 1946-ban a német kisebbséget kitelepítették a Szepeségből, csupán kis százalékuk maradt, amely folytatja a régi hagyományokat.

A Szepesség volt az egyik olyan európai régió, ahol elkezdtek letelepedni a cigányok, s a róluk szóló első írásos hír 1322-ből származik. A XV. századig nagyszámú roma tele-

pedett le a Szepességi Vár közelében, akik a várbeli nemességnek dolgoztak. Sokan folytattak kovácsmesterséget és zenéltek. A XVII. században Nyugat-Európából áramlott be a romák új hulláma, akik megszöktek az üldöztetés elől. Akkoriban az ehhez a néphez való pozitív viszony a Szepességben megváltozott. A szepességi cigányok megőrizték sajátos kultúrájukat és nyelvüket. Kovácsok és muzsikusok ma is, seprüket és kosarakat készítenek.

A szerző egy Michał Jagiełło idézettel zárja írását, amely mintegy összegzi ennek a valóban különleges régióknak a legfőbb értékeit, amelyek soknemzetiségű kultúrájából fakadnak.

Ráduly Zsuzsanna

Liptó megyei kőművesek budapesti építkezéseken

*Pavuková, Soňa: Liptovskí murári pomáhalí stavat 'Budapešť'.
= Slovenský národopis, 51. roč. 2003. 2. no. 268–270. p.*

A mai Szlovákia északi részének megyéi élelmezés, általában a megélhetés biztosítása szempontjából nem voltak önellátók. A 19. század második felében ezért gyakori volt az ottani falvak lakosságának kettős foglalkozása. Egyrészt otthon megművelték gyengén termő parcelláikat, másrészt az ország délibb részein különféle szezonális munkákra vállalkoztak.

A mesterségek közül különösen a kőművesség volt népszerű, nyilvánvalóan azért, mert a törökök kivonulása után és a gazdasági fejlődés fellendülése következtében nagy kereslet nyilvánult meg a szakma iránt. Ez a kereslet akkora volt, hogy hovatovább megjelent a „főfoglalkozású” kőművesség rétege is.

Liptó megyében, elsősorban annak északi részén már a 19. század első felében is egy sor kőműves falu alakult ki. A mesterség nemzedékről nemzedékre szállt, s több neves építész is adott az akkor még közös hazának. Közülük leghíresebb Ján Nepomuk Bobula volt, de mások is építési-tervezési vállalkozásokká emelkedtek (pl. Ján és Jozef Hlavajovec, Michal Milan Harminc).

Budapesten se szeri, se száma azoknak a középületeknek, palotáknak és házaknak, amelyeken a liptói építómunkások végeztek el a munka egy, olykor oroszlánrészét (Magyar Nemzeti Múzeum, a Luther-komplexum, New York-palota, Iparművészeti Múzeum, Műegyetem, Vigadó, Mátyás-templom rekonstrukciója, Operaház, Parlament stb.). Eljutottak más városokba is (Szeged, Kecskemét).

Megbízhatóságuk és munkaszeretetük folytán a legjobb korabeli tervezők (Hild, Pollack, Feszli, Steindl stb.) terveinek megvalósítását bízták a liptóiakra.

Mindemellett nemcsak építkeztek, érdekvédelmüket és kulturális életüket is megszervezték (énekkarok, fúvószenekarok stb.). Szakszervezeti életüket Matej Šuňavec irányította. Ő alapításában is részt vett. A liptói kőművesek az utánpótlás képzéséről sem mondtak le, miközben nekik maguknak is alkalmuk volt az új technológiák, eszközök elsajátítására.

Budapestről és más magyar városokból bizonyos értelemben új magatartások, viselkedési normák, ruházkodási szokások is elterjedtek a liptói falvakban, minthogy a kőművesek nem szakították meg kapcsolataikat a szülőfalujukkal (annak „szervezeti felállásukban” is meghatározó szerepe volt).

A 20. század elején a budapesti építkezések megritkultak, úgyhogy a kőművesek többségének otthon kellett maradnia, vagy a közeli környéken munkát találania, ami nem volt

könnyű dolog, pedig – s ehhez nem fér semmi kétség – az ő iparosi teljesítményük abban az időben a minőségi módon elvégzett munka szinonimája lett, azé a munkáé, amely mindmáig a magyar építőművészet büszkeségeiben tárgyasul.

A referált cikk egy eredetileg Budapesten bemutatott kiállítás kommentálása, melyet D. Ferklová (Szlovák Nemzeti Múzeum) és E. Pančuchová (túrócszentmártoni múzeum) 2001-ben rendezett. Azóta további három szlovákiai városban is installálták.

Futala Tibor

Besenyők és uzok Szlovákia mai területén

Marek, Miloš: *Pečenehovia a uzi na Slovensku. = Historický časopis, 51. roč. 2003. 2. no. 193–222. p.*

A referált tanulmány – főként magyar szakemberek forrásközléseire és dolgozataira támaszkodva – megbízható képet fest a török népek közé tartozó besenyők és uzok „előtörténetéről”, azaz a Magyar Királyságban való megjelenésükig terjedő évszázadairól.

Az első besenyő csoportok már a 10. században megérkeztek az országba, az utolsó nagy beözönlés 1122-re esik, miután Veroi mellett döntő vereséget szenvedtek a bizánciaktól. II. István király örömmel fogadta be őket.

Magyarországon részint határőrzési szerep, részint a hadseregbeli szolgálat várt rájuk. A székelyekkel együtt gyorsan mozgó lovas alakulatokat képeztek.

Abu Hamid al-Garnati andalúz utazó a 12. század közepén igen jelentősnek becsülte a magyarországi besenyők számát. Településeik főleg az ország határai mentén széles körben szétszórtan helyezkedtek el. Szlovákia mai területén való jelenlétükről a garamszentbenedeki apátság alapító levelében esik szó először: ekkor (1075-ben) a szerzetek Zsitvaszárt és Zsitvabesenyőt kapták I. Gézától ajándékba. E tény dokumentálja: a besenyők egy része hamar felhagyott mind a nomád pásztorkodással, mind a katonáskodással: földművelésre „adta a fejét”.

A Duna jobb partján, Pozsonyligetfalu környékén a besenyők három határőr-települést is fenntartottak, és a Vág mentén ugyancsak volt számos besenyő „villa specularum”, amiről a településevek máig tanúskodnak. A Csallóközben, Nyitra és Hont megyében, a hajdani magyar–lengyel határvidéken további besenyő települések léteztek.

A besenyők szlovákiai jelenlétéről és szerepéről archeológiai leletek és személynevek is tanúskodnak.

Kevesebb emléke maradt fenn a szintén török népek közé tartozó uzoknak Szlovákia mai területén. Az eredetileg harcos nomád nép, mire maradékaiban Magyarországra érkezett, jórészt megszelídült, akárcsak a velük korábban ellenséges besenyők. Nemegyszer velük közös településeket laktak (leginkább a Fejér megyei Sárvidéken). Szlovákiában – tanúskodnak róla az uz eredetű személynevek – Sáros megyében szolgáltak határőrként.

Ám ez a nép korántsem csak határőrizeti feladatokat látott el. A rájuk jellemző éleselméjűség és gyorsaság gazdasági és pénzügyi feladatok ellátására is predesztinálta őket. Például egy 12. század közepén élt Oguz (régebben ez volt a népvék is) a pannonhalmi apátság pénzügyi igazgatója volt. A mai Szlovákiában is tudni hasonló funkciókat ellátó uzokról.

Összegezésként megállapítható, hogy a legfontosabb magyarországi besenyő és uz tömörülések a mai Szlovákia területén kívül estek, mégis: itteni jelenlétük (főként a bese-

nyóké) sem volt elhanyagolandó tény. Későbbi sorsuk – összhangban az összmagyarországi tendenciákkal – az önálló etnikumként való megszűnésük irányába mutatott.

A Magyar Királyság védelmi rendszerében bekövetkezett változások hatására a besenyők – gyakran spontánul – hagyják el településeiket a 13. század folyamán, úgyhogy ezek mindinkább elnéptelenednek. A folyamatot a tatárjárás meggyorsította. Maradékaik vagy elmagyarosodnak, vagy elszlávosodnak, mégpedig teljesen természetes módon.

A továbbiakban már csak olyan egyénekként élnek, akik még emlékeznek népük hajdan – a 10–11. században – betöltött jelentős szerepére.

Futala Tibor

A lengyelországi ukrán kisebbség és a Weimari Németország Lengyelország-politikája 1922 és 1930 között

*Benecke, Werner: Polityka Gustawa Stresemanna a mniejszość ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej.
(1922–1930.) = Studia Historyczne, 55. rok. 2002. 2. no. 179–198. p.*

Lengyelország és Szovjet-Oroszország között 1921. március 18-án létrejött békeszerződésben kijelölték a két állam közötti határvonalat is. Ez 1923. március 15-én nyert nemzetközi elismerést a szövetséges hatalmak nagyköveteinek tanácsában.

A békeszerződés, majd annak nemzetközi jóváhagyása és elismerése révén megállapított határvonal gyakorlatilag kettévágta az ukrán etnikumot, és véget vetett a független ukrán állam azonnali és akadálytalan megvalósításával kapcsolatos elképzeléseknek és terveknek.

A több mint 32 millió lakosú, különböző fejlettségű és történetű régiókból „összerakott” új Lengyelország a rendezés révén 4 és fél milliónyi kisebbséget „örökölt” az elkobzott cári és K.u.K.-hagyatékból. A Lengyelországba szakadt ukránok mindenesetre nagyon intenzíven és sokféleképpen tiltakoztak helyzetük illetően alakulása miatt.

A lengyel állam különben nem volt készséges a nemzetiségi jogok megadásában, illetve folyamatos garantálásában, holott a szövetséges hatalmak kikötötték, hogy a lembergi, stanislawovi és tarnopoli vajdaságban az ukránoknak bizonyos mértékű autonómiát kell biztosítani, Lembergben pedig ukrán egyetemet működtetni. A Szejm kénytelen-kelletlen ugyan törvénybe iktatta ezeket a kötelezettségeket, de sohasem értett velük egyet, úgyhogy 1934-ben meg is tagadta teljesítésüket, mondván: általuk sérült meg az ország szuverenitása.

Szovjet-Oroszország a húszas években többször kinyilvánította, hogy a közös határt folyamatosan elismeri, miközben afelől sem hagyott semmi kétséget: a lengyelországi ukránok sorsa nem közömbös számára. Az ukrán kisebbség körében a NEP éveinek kedvező visszhangja támadt: számos, korábban szovjetellenes lengyelországi ukrán közéleti szereplőt „proszovjetté” tett, olyanná, aki az Ukrán SZSZK-ban vélte nagy hirtelen felfedezni a nemzet egészének felvirágoztatását.

A szóban forgó vajdaságokban mindenesetre tartósan képlékeny volt a politikai helyzet, illetve – kihatásaként – ingatag a közbiztonság. A lengyel állam konszolidálási erőfeszítései nagyon lassan haladtak előre.

De nem ez volt az ország egyetlen nemzetiségi gondja-baja. A Német Birodalom ugyancsak ellenséges szomszédnak bizonyult a Lengyelország javára elszenvedett területi és etnikai veszteségei miatt. A Gustaw Stresemann irányította külügyminisztérium

(Auswärtiges Amt – a továbbiakban: AA) politikája – ahogy csak tudta – késleltetni igyekezett Lengyelország konszolidálódását. Ezt a miniszter egy 1926-ban kelt, de hivatali idejének egészére jellemző nyilatkozata fogalmazta meg frappánsan: „A mi célunk, hogy lakonikus legyek, csak az lehet, hogy Lengyelország végleges és tartós gyógyulását olyan hosszú ideig késleltessük, amíg csak ez az állam nem ért egyet a határprobléma általunk kívánt rendezésével, és amíg a mi politikai helyzetünk nem lesz eléggé erős.”

Az AA-nak a lengyelországi kisebbségek elégedetlensége ígéretes mozgásteret biztosított céljai elérését illetően. Ehhez sok DM-et és dollárt használt fel.

A kisebbségi németeket azért támogatta anyagilag, hogy szülőföldjükön maradjanak, s így a lengyel államnak ne sikerüljön megváltoztatnia az elvesztett területek nemzetiségi összetételét. Az ukrán kisebbség támogatását pedig azért vállalta fel (mégpedig részben illegálisan), hogy folyamatos nyugtalanságot idézzen elő az általa lakott városokban és falvakban.

Az időszak elején, aki emigráns vagy nem emigráns megjelent az AA-ban, függetlenül attól, hogy tulajdonképpen milyen Ukrajnáért száll síkra, bőkezű (általában eseti) támogatásban részesült. (Lengyelországon belül is volt „támogatóhely”, nevezetesen a krakói német konzulátus.)

1925. július 11-én az Ukrán Munkapártból, a kisebbség legális szervezetéből és más kisebb-nagyobb csoportosulásból megalakult az UNDO, az ukrán nemzeti-demokratikus egyesülés, amely 1928-ban az ukrán szavazatok kb. felét nyerte el, s ezzel 23 helyet szerzett a Szejmben és kilencet a szenátusban. Az UNDO ereje és célkitűzései (fellépési jog a lengyel állam ellen, az Ukrán SzSzK-tól való elhatárolódás) igencsak inyére voltak az AA-nak. Rádásul vezető politikusai (Dmitro Levicki, Oleksandr Martinčak, Sidir Halubovica) az AA előtt többször is kinyilvánították kérelhetetlenségüket a lengyel állammal szemben.

Az UNDO-fejleményt a Berlinben élő ukrán emigránsok (pl. Pavlo Skoropadzki) bánták: az addig őket illető támogatás java részét az UNDO-hoz irányították.

Mindazonáltal egy idő után az UNDO vezetői nem párioztak maradéktalanul az AA-nak. 1927-ben Levickij közeledni kezdett a lengyel kormányhoz. Ezért az UNDO-n belül „kegyvesztett” lett, s helyébe Leontij Kunickij prelátus lépett, miután az UNDO egész tevékenységét a német célok szolgálatának ajánlotta fel. Igaz, mindezt az AA-nak busásan meg kellett fizetnie.

Az AA szerette volna, ha a német-lengyelországi ukrán viszony titokban marad. A lengyel elhárítás azonban már jó néhány éve ismerte az UNDO viszonylagos gazdagságának és ama képességének forrásait, hogy fegyveres ukrán szervezeteket is támogathatott (UVO – ukrán katonai szervezet; OUN – az ukrán nacionalisták szervezete). De hosszú ideig hallgatott.

A korábban csak eseti rendezések 1930 nyarától kezdve egész sor szabotázsba és terrorakcióba torkollottak. Ezzel párhuzamosan az elhárítás a sajtó útján tájékoztatta a közvéleményt, mégpedig nemcsak az eszkalálódó atrocitásokról, hanem ezek előkészítésében közvetve (az AA mindig vigyázott rá, hogy minden „piszkos munkát” az ukránok végezzenek el) angasztált német-ukrán kapcsolatokról is.

Az AA számára felettébb kínos volt, hogy hírbe hozták az időközben elhatározott ún. „galíciai pacifikációval”, amelynek során a lengyel fegyveres erők több száz falut vettek körül és kuttattak át, lerombolták az OUN objektumait, 970 személyt vettek őrizetbe, miközben a katonák beszállásolási és élelmezési terhei a lakosságot sújtották.

Az AA Lengyelország-politikájának az 1929-ben kinevezett új külügyminiszter, Julius Curtius kurtán-furcsán, egy távirattal vetett véget 1931. szeptember 13-án. Nevezetesen:

„Amennyiben meggyőződés ellenére bármiféleképpen fenntartott kapcsolatok létez-
nének az ukrán körökkel, kérem azonnal megszakítani azokat. Curtius.)

Futala Tibor

Lengyelország, 1939 szeptembere: zsidó és fehérorosz fegyveresek a szovjetekkel harcoló lengyel állam ellen

Borkowicz, Jacek: Spór o żydowskie karabiny. = Więź, 2003. 8–9. no. 117–124. p.

Történeti tény: a második világháború előtti Lengyelország keleti határvidékének északi, zsidók és fehéroroszok által sűrűn lakott részén, főleg Grodnóban és vonzáskörzetében fegyveres osztagok támadták hátra a szovjet betörés ellen védekező lengyel hadsereget, illetve a közrend fenntartásán fáradozó karhatalmat és intézményeket.

2001 folyamán izraeli–lengyel polémia bontakozott ki arról, hogy miként kell megítélni ezt a zsidó vonatkozású eseményt. A zsidó álláspontot Izrael Gutman lengyel származású egyetemi tanár és közéleti személyiség, a lengyelt pedig Tomasz Strzembosz iskolát teremtő történész képviselte a leghatározottabban.

Gutman professzor mindenekelőtt azt a célzatos hiedelmet vetette a lengyelek szemére, mely szerint a keleti „végek” zsidóságának túlnyomó része szimpatizált volna a szovjetekkel és a kommunizmussal. Ez a közösség – úgymond – valójában csak azért üdvözölte a szovjet hadsereg bevonulását, mert – legalábbis akkor – továbbélését megóvta Hitler-től és a németektől. Az sem igaz, hogy a zsidó lakosság tömegesen fogott volna fegyvert a lengyel hatalom ellen. Azok a férfiak, akik felfegyverezték magukat, elsősorban a hatalomváltás nyomán gyakran fellépő anarchia bekövetkeztétől kívánták megvédeni közösségüket. A végtelen szegénységben tengődő zsidó tömegek kezébe fegyver egyáltalán nem került. Közelébe sem.

Tomasz Strzembosz ezzel szemben állítja, hogy a zsidók s velük együtt a fehéroroszok fegyveres fellépése korántsem volt esetleges és szűk körű. A tudatosan szervezett osztagok cselekményei jelentős mértékben nehezítették meg a lengyel hadsereg védelmi harcait.

Most e vita végére tesz valószínűleg pontot Marek Wierzbicki némileg késve megjelent, bár 2001. évi megjelenést feltüntető, alaposan dokumentált és „sine ira et studio” módon érvelő könyve (*Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich RP pod okupacją sowiecką – 1939–1941.*).

Wierzbicki tényközléseit és következtetéseit az akkori ország északkeleti részén élt fél milliós zsidó közösség szociális-kulturális jellegzetességeinek bemutatásával alapozza meg. Hangsúlyozza, hogy e régióban a zsidók, akárcsak a velük azonos sorsú fehéroroszok, teljesen kilátástalanul nyomorogtak egy velük rosszul bánó, őket gyakorlatilag gettóban tartó államban. Így a céltudatos és hosszú évek óta harsogó bolsevik propaganda könnyen talált körükben szimpatizánsokat. Ezen túlmenően – a cári idők emlékeként – az itteni lakosság jobban ismerte az orosz viszonyokat és kultúrát, mint a nyugat-európaias lengyelt. Ezt az eseményekkel kapcsolatban pszichés előfeltételnek kell tekinteni. (A keleti határvidék délibb részein, ahol emancipáltabb zsidóság élt, hasonló kilengésekre egyáltalán nem került sor, mint ahogy a szovjet hadsereg örömmel fogadására sem.)

Wierzbicki mintegy húsz településen, Grodnóban és a környékén található kisvárosokban bukkant a fegyveres összetűzések nyomaira. A legtöbb helyen a fegyveres csoportok önvédelmi csoportként alakultak meg, de többségük a lengyel állam elleni olyan lázadás-sá fajult, amelyet az embertelen viszonyok váltottak ki, és a „frontközeli” bizonytalanságok hagytak kibontakozni. Szerzőnk megállapítja: ez a szűk földrajzi térben lezajlott lázadássorozat korántsem volt zsidó lázadás. Részben a meghatározó társadalmi szituáció miatt nem, részben pedig amiatt nem, hogy a fehéroroszkok is közreműködtek benne. Sőt: itt-ott, már ahogyan ez lenni szokott, bűnöző elemek se maradtak ki belőle.

Az viszont tény, hogy a lázadók és a lengyelek között kirobbant harcok erőket vontak el a frontról, azaz ebben a korlátozott földrajzi térségben gyengítették a lengyel állam védelmét. Nem tagadható az sem, hogy néhol (Grodnóban, Skidelben és Pińskben) heves összeccsapások zajlottak le, s a lengyel hadsereg az elfogott lázadókkal kénytelen volt a háborús törvények jegyében eljárni. Nem igaz viszont, hogy az általa fogatatosított kivégzések pogromok lettek volna, mint ahogy ezt a szovjet propaganda állította.

Futala Tibor

A KISEBBSÉGGKUTATÁS KÖNYVEK

2003-ban megjelent kötetei

**Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság
munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében**
(szerk.: Fábri István)

Kniezsa István: **Helynév- és családnév-vizsgálatok**
Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai
a változó világban (szerk.: Majtényi Balázs)

Niederhauser Emil: **Magyarok és Európa**

Makkai Béla: **Végvár vagy hídfő?**

Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása
Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában

Moravcsik Gyula: **Bizánc és a magyarság**

Kristó Gyula: **Early Transylvania (895–1324)** (angol nyelvű)

Kristó Gyula: **Nem magyar népek a középkori**
Magyarországon

Kovács József László: **Soproni Parnasszus.**
Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől
napjainkig

Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása
(ford. és szerk.: Moravcsik Gyula)

Előkészületben:

Köpeczi Béla: Rákóczi útjain

Tóth Judit: Státuszjogok

Szarka László: Etnikai csoportok, kisebbségi közösségek,
nemzetépítés Közép-Európában

Zsoldos Attila: The legacy of Saint Stephen